

JÓZEF BANIAK

MOTYWACJE WIARY RELIGIJNEJ I PRAKTYK RELIGIJNYCH
DOROSŁYCH KATOLIKÓW W POLSCE W XX I XXI WIEKU.
NA PODSTAWIE WYNIKÓW BADAŃ SOCJOLOGICZNYCH

MOTIVATIONS FOR THE FAITH AND RELIGIOUS PRACTICES OF ADULT CATHOLICS
IN POLAND IN THE TWENTIETH AND TWENTY-FIRST CENTURIES.
BASED ON THE RESULTS OF SOCIOLOGICAL RESEARCH

Abstract. In the article I answer three questions: 1) What arguments did adult Catholics in Poland use at the turn of the twenty-first century to justify their religious faith? 2) What motivated adult Polish Catholics to pursue their religious practices at the turn of the century? 3) Why did adult Catholics in Poland relinquish their religious faith and observance of religious practices at that time? These questions form the basic problem of the undertaken research. The answers to these questions are provided by the results of sociological research and public opinion polls carried out in the second half of the 20th century and in the two first decades of the 21st century. A detailed presentation of the scientific research to date and a sociological analysis of its results are appropriate for studying the subject referred to in the title. Research results show that at the turn of the century adult Catholics in Poland variously justified their religious faith and their own religious practices. However, they were most likely to declare religious motivation. For various reasons, too, some adult Catholics abandoned their religion and observances. Most often, however, they pointed to personal reflection and their own choice of an atheistic attitude (unbelief) and renouncement of religious worship. Departure from religion was more common among adult Catholics in the 20th century than in this century.

Keywords: religious faith; abandonment (departure) from faith; atheist attitude; religious practices; motivations for religious and unbelief; motivations for religious practices; adult Catholics.

WPROWADZENIE

Jakimi motywami uzasadniają swoją wiarę religijną dorośli katolicy polscy?
Co zaś skłania niektórych katolików polskich do radykalnego zwątpienia,

Prof. dr hab. JÓZEF BANIAK – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Socjologii;
adres do korespondencji: ul. Cegielniana 2/25, 62-800 Kalisz; e-mail: jozef.baniak@poczta.onet.pl;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8423-5362>.

porzucania wiary chrześcijańskiej i przechodzenia do środowiska osób niewierzących i ateistów? W jakim celu i z jakich powodów dorośli katolicy polscy – wierzący, wątpiący w kwestiach wiary, obojętni religijnie – spełniają w pełni, częściowo bądź okazjonalnie obowiązkowe i pobożne praktyki religijne? Jakie motywy znajdują się u podstaw ich praktyk sakramentalnych? Jakie motywy znajdują się u podstaw ich indywidualnego i publicznego czy zbiorowego kultu religijnego? Czy spełnianie praktyk religijnych ma ścisły związek z ich wiarą w Boga i z przynależnością do Kościoła rzymskokatolickiego? Dlaczego niektórzy dorośli katolicy świadomie ignorują nakazy kultyczne Kościoła i nie spełniają żadnych praktyk religijnych – czyli jakie są motywy ich absencji w praktykach sakramentalnych i w kulcie religijnym? Takie pytania stawiali socjologowie religii swoim dorosłym respondentom, chcąc dowiedzieć się bezpośrednio od nich, z jakich powodów nie wypełniają nałożonego przez Kościół obowiązku religijnego, a jednocześnie uważają siebie za katolików i członków tego Kościoła? Odpowiedzi na niektóre z tych pytań zostaną przedstawione w tym artykule za pomocą wskaźników empirycznych pozyskanych z tych badań. Pytania wyżej ukazane tworzą problem badawczy i problematykę podnoszoną przez autorów tych badań. Problem ten będzie wyjaśniony w analizie motywacji wiary, wierzeń i praktyk religijnych, jakie deklarowali dorośli katolicy podczas ówczesnych badań w ubiegłym i obecnym wieku. Ukazanie wówczas deklarowanych motywacji wiary i praktyk religijnych przez dorosłych katolików jest celem tego opracowania. Szczegółowa prezentacja istniejących badań na ten temat i analiza ich wyników jest adekwatną metodą zastosowaną w artykule.

1. MOTYWACJE WIARY I RELIGIJNOŚCI – ICH ISTOTA I TYPOLOGIE

Motywacje religijności są bardzo zróżnicowane i trudne z wielu powodów do zbadania metodami i technikami stosowanymi w socjologii. Emile Pin wyróżniał sześć różnych motywacji wiary i religijności ludzi: trzy pierwotne, które łączą się z potrzebami jednostek, i trzy wtórne, które wiążą się z ich przynależnością do różnych grup społecznych albo do globalnego społeczeństwa (Pin, 1969, s. 207-223; Pin, 1983, s. 217-227).

Do motywacji pierwotnych obecnie badacze religijności zaliczają cztery pobudki: motywację psychologiczno-kosmologiczną, motywację psychobiologiczną, motywację wiecznego zbawienia, motywację wewnętrznej przemiany. Z kolei do motywacji wtórnych zaliczają motywację kulturowo-spontaniczną

(ludową), motywację społeczno-kulturową (narodową), motywację społeczno-religijną (eklezyjalną) (Piwowarski, 1971, s. 111-116).

Jerzy Szacki rozróżniał trzy pojęcia tradycji jako motywacji: „[...] przekazanie czegoś gotowego z pokolenia na pokolenie (transmisja społeczna); przekaz pewnych treści (dziedzictwo społeczne); przekazanie w dziedzictwie społecznym umiejętności świadomego wartościowania” (Szacki, 1970, s. 135).

Tradycja jako fakt kulturowy, przekazywany z pokolenia na pokolenie – pisał kiedyś Janusz Mariański – o tyle trwa, o ile stopniowo zmienia się i przetwarza. Ciągłość i zmiana tradycji stanowią dwa aspekty tego samego procesu rozwojowego. Jedni poddają się bardziej swoistej nostalgii za przeszłością, w której ludzie – rzekomo – byli zdolni do wysiłku celem osiągnięcia zgodności pomiędzy przekonaniami i zachowaniami, stosowali się niemal automatycznie do uznawanych wartości, przekazywanych i utrwalanych z pokolenia na pokolenie. [...] Pochodzące z przeszłości wzory kulturowe traktują jak naturalne, dane i oczywiste. Inni są bardziej nastawieni na to, co nowe i postępowe, a wszelką tradycję (w tym także religijną) traktują z daleko idącą podejrzliwością. Krytyczna i refleksyjna postawa wobec przeszłości pozwala wbudować tylko niektóre elementy tradycji w szersze systemy światopoglądowe. Stąd wciąż ważne są pytania o różne nurty tradycji, o wartości, wokół których zorganizowana jest dana tradycja” (Mariański, 1991, s. 148-149).

Tradycja tak pojmowana bywa często ważnym motywem wiary, wierzeń i praktyk religijnych katolików dorosłych i młodych.

W ujęciu Józefa Majki przemiany społeczno-kulturowe, zwłaszcza dokonujące się w mieście, prowadzą do swoistej ewolucji typów motywacji religijnej z tendencją dominowania motywacji doskonalszych i bardziej świadomych w sytuacji wyborów ich przez jednostkę religijną (Majka, 1970, s. 171).

Z praktyki wiadomo, że katolicy wskazują często tzw. motywację rodzinną, przez którą rozumieją przekazywanie wiary „z pokolenia na pokolenie”. Jednak motywacja ta niekiedy jest bliska tradycjonalizmowi religijnemu, który zaś bywa postrzegany jako ujemna cecha religijności katolickiej. Władysław Dudek kiedyś tak o tym pisał: „Od tradycji bowiem jako zjawiska naturalnego dla każdego przejawu religijności, odróżnić należy tradycjonalizm jako jej słabość. Tradycjonalizm bazuje na automatyzmie, na biernej tylko i nie ugruntowanej na refleksji, sile przyzwyczajenia religijnego i biernego oporu. Człowiek zaś w obecnej rzeczywistości wymaga osobowego ugruntowania swojej religijności” (Dudek, 1957, s. 398).

Janusz Mariański, opierając się na wynikach licznych badań socjologicznych dotyczących religijności – wierzeń i praktyk religijnych Polaków – zaznaczał:

Nie zawsze uczestnictwo w praktykach religijnych oznacza wzrost życia religijnego, w sensie pogłębionej wiary i moralności. Samo uczestnictwo w nabożeństwach niewiele jeszcze mówi o wierze ludzi, a zwłaszcza o intensywności ich wiary. W badaniach nad praktykami religijnymi zwraca się uwagę nie tylko na ilościowe aspekty uczestnictwa, ale również na wymiary jakościowe, wprost związane z przeżyciem i zaangażowaniem osobistym oraz na motywację uczestnictwa. Motywacja uczestnictwa w kulcie religijnym jest wieloaspektowa i złożona. Istnieje wiele powodów, które skłaniają Polaków do tego uczestnictwa. Inaczej kształtują się motywacje praktyk religijnych u osób o religijności zewnętrznej, a inaczej o religijności poszukującej, jeszcze innej o religijności wewnętrznej (Mariański, 2008, s. 137-138).

Badanie motywacji wierzeń i działań religijnych nie jest zadaniem łatwym, ponieważ pytania z nimi związane dotyczą sfery emocji, przeżyć, wyobrażeń, nastawień itp. W konsekwencji – jak twierdzi zasadnie Krzysztof Koseła: „Dotarcie do tych obszarów wewnętrznego życia człowieka wymaga szczególnych metod, niekiedy zdawałoby się nawet naruszających ważne reguły socjologicznego warsztatu” (Koseła, 1989, s. 24). Motywacje uzasadniające wierzenia i działania religijne mogą mieć różne podłoże czy tło, może więc to być, z jednej strony, doktryna religijna, a z drugiej strony sfera świecka, związana w jakimś stopniu z religią lub z Kościołem, a mogą być także ich rezultaty w życiu danej jednostki. Taka sytuacja może powodować „konflikt” autentyzmu motywacji, ich pozorowanie, w efekcie czego może także wystąpić konflikt między motywacjami uznawanymi oficjalnie a motywacjami występującymi praktycznie w religijnej aktywności ludzi.

Problem ten Émile Pin ujmuje w następujący sposób: „[...] chrześcijanin powinien dążyć do wywoływania w sobie motywacji wiary i miłosierdzia. Nie jest wykluczone jednak, że motywacje, które czasowo lub stale podtrzymują jego aktywność religijną, wynikają z przyczyn natury społecznej, politycznej lub kulturowej” (Pin, 1969, s. 208-209).

Z badań międzynarodowych poświęconych wartościom wynika, że wierzenia religijne i wartości z nimi związane oddziałują bezpośrednio i w stopniu istotnym na częstotliwość wypełniania praktyk religijnych przez katolików – tych indywidualnych (np. modlitwa) i publicznych (np. msza święta i inne nabożeństwa). W wielu krajach katolickich na wypełnianie praktyk religijnych wpływają pozytywnie lub negatywnie czynniki społeczne, czy presja grupy odniesienia (Noris, Inglehart, 2006, s. 307-308).

Z socjologicznego punktu widzenia – w ocenie Janusza Mariańskiego – nie można lekceważyć tego, jak sami „aktorzy” niedzielni oceniają swoje zaangażowanie kultowe i jak je rozumieją. Wśród praktykujących systematycznie przeważają – prawdopodobnie – w rozumieniu mszy świętej motywacje religijne nad motywacjami społeczno-obycza-

jowymi. Wśród tych, którzy uczestniczą w niedzielnej mszy świętej niesystematycznie lub rzadko, pewne znaczenie ma zinterioryzowany system legitymizacyjny, który wiąże się z wiernością tradycji i zwyczajom poprzednich pokoleń. W tym przypadku większą rolę mogą odgrywać motywacje społeczno-kulturowe niż motywacje religijne. Nie zawsze uczestnictwo w praktykach religijnych oznacza wzrost życia religijnego w sensie pogłębienia wiary i moralności. Gorliwość w praktykach religijnych nie wyklucza pewnego nieuporządkowania w sferze norm moralnych. Praktyki religijne nie zawsze przekładają się na osobiste przekonania, a wówczas religijność przybiera po prostu charakter społeczno-kulturowy. Praktykuje się, ponieważ inni praktykują lub wymaga tego dominująca kultura czy środowisko rodzinne. Należy przyjąć – jeżeli nie ma przeciwnych dowodów – że regularne uczestniczenie we mszy świętej niedzielnej wpływa zazwyczaj z pobudek religijnych, co nie wyklucza współwystępowania różnych motywów o charakterze społeczno-kulturowym. Nie należy ani przeceniać ani nie obniżać znaczenia praktyk religijnych dla życia religijnego ludzi wierzących. Stała absencja w praktykach niedzielnych – wynikająca z zaniedbania lub niechęci – może jednak prowadzić do osłabienia wiary, a nawet do jej zaniku, zwłaszcza w dłuższej perspektywie czasowej (Mariański, 2014, s. 98-100).

Z kolei Józef Majka na początku lat sześćdziesiątych XX wieku zaznaczał, że „[...] realizacja praktyk religijnych, zwłaszcza mszy niedzielnej, nie oznacza wyłącznie sprawy indywidualnej. Nierzadko może ono być skutkiem oddziaływania różnych form nacisku społecznego, nie zabarwionych religijnie, względnie uległości jednostki grupie społecznej, niekoniecznie religijnej” (Majka, 1960, s. 96).

Wyjaśnienia powyższe uwrażliwiają nas na wielość i różnorodność uzasadnień i motywacji wiary, wierzeń i działań religijnych jednostek i grup społecznych. Motywacje te znajdują się u podstaw wierzeń i praktyk religijnych ludzi, a zarazem decydują o autentyczności i trwałości ich życia religijnego, o duchowym pogłębieniu ich wiary i religijności. Brak tych motywacji może przyczynić się do osłabienia wiary i wierzeń religijnych, a także do ich zaniku praktycznego, do laicyzacji codzienności i desakralizacji życia religijnego katolików (Baniak, 2007).

2. MOTYWY WIARY RELIGIJNEJ I PRAKTYK RELIGIJNYCH DEKLAROWANE PRZEZ DOROSŁYCH KATOLIKÓW

Jakimi motywami uzasadniali swoją wiarę i uczestniczenie w praktykach religijnych badani dorośli katolicy w Polsce w przyjętym okresie? Jakimi argumentami uzasadniali osobistą absencję w poszczególnych praktykach? Które

motywy – religijne czy świeckie – były tu dominujące? Wyniki dostępnych badań socjologicznych umożliwią udzielenie odpowiedzi na te pytania.

Katolicy wiejscy w rejonie puławskim badani w latach 1967-1970 deklarowali następujące motywacje (uzasadnienia) własnej wiary i religijności: tradycja i wychowanie – 71,1% (w tym w parafii A – 70,7%, w parafii B – 77,2%, w parafii C – 68,0%, w parafii D – 68,7%); własne przekonania religijne – 19,1% (w tym odpowiednio: A – 11,1%, B – 20,2%, C – 24,6%, D – 20,6%); brak odpowiedzi – 4,2% (w tym: A – 7,8%, B – 0,0%, C – 2,8%, D – 1,9%). Okazuje się, że najbardziej rozpowszechniona we wszystkich parafiach była motywacja religijna, opierająca się na tradycji i wychowaniu – średnio stanowiła ona 71,1%. W dużo mniejszym zakresie pojawiły się motywy oparte na osobistych przekonaniach religijnych – średnio dla wszystkich parafii kształtowały się one na poziomie 19,1%. Różnica między nimi a motywami wynikającymi z tradycji i wychowania jest bardzo duża i wynosi aż 52 punkty procentowe na korzyść tych drugich (Piwowarski, 1971, s. 125).

Katolicy miejscy w Puławach i Kazimierzu Dolnym badani w latach 1967-1975 wskazali następujące motywy własnej wiary i religijności: tradycja rodzinna i wychowanie – 32,2% (w tym: Puławy P – 32,8%, Puławy U – 30,5%, Kazimierz – 33,3%); tradycja ludowa (lokalna i narodowa) – 17,7% (w tym odpowiednio: PP – 12,2%, PU – 12,6%, K – 28,4%); przekonanie o potrzebie wiary – 2,1% (w tym: PP – 3,9%, PU 1,9%, K – 0,5%); przemysł i osobisty wybór wiary – 37,2% (w tym: PP – 40,4%, PU – 40,7%, K – 30,5%); wpływ duchowieństwa i Kościoła – 1,9% (w tym: PP – 1,3%, PU – 2,6%, K – 0,0%); szczególne zdarzenia życiowe – 3,2% (w tym: PP – 3,1%, PU – 3,8%, K – 2,8%); inne motywy – 2,5% (w tym: PP – 2,3%, PU – 2,6%, K – 0,0%); brak odpowiedzi – 4,6% (w tym: PP – 4,0%, PU – 5,3%, K – 4,5%). Największe odsetki badanych parafian miejskich swoją wiarę i religijność uzasadniały przemysłem i osobistym wyborem wiary (ponad dwie piąte). Na drugim miejscu badani deklarowali motyw tradycji i wychowania w rodzinie (niespełna jedna trzecia). Trzecie miejsce zajęły tradycja lokalna i narodowa (ludowa) – niemal co szósty badany respondent. Pozostałe motywy wskazały znikome odsetki respondentów (Piwowarski, 1977, s. 130).

Katolicy wiejscy w rejonie plockim badani przez Janusza Mariańskiego w latach 1967-1976 deklarowali następujące motywy własnej wiary religijnej: tradycyjne: parafianie wiejscy – 54,5% i wychodźcy ze wsi – 57,5%; moralne (odpowiednio): 7,5% i 5,0%; emocjonalno-egzystencjalne: 12,9% i 10,0%; poznawcze: 10,7% i 8,7%; rytualne: 36,5% i 31,2%; eschatologiczne: 2,1% i 0,6%; brak zdania: 6,8% i 9,4%. Największe odsetki badanych osób uzasadniały

własną wiarę motywami tradycyjnymi, w tym większy odsetek imigrantów wiejskich w Płocku. Na drugim miejscu respondenci wskazali motyw rytualny, w tym nieco więcej parafian wiejskich. Trzecie miejsce zajęły motyw emocjonalny i egzystencjalny, przy czym częściej wskazywali je katolicy wiejscy. Pozostałe motyw wskazywały małe liczby badanych (Mariański, 1984, s. 132).

Ci sami katolicy w rejonie płockim wskazali także nieco odmienne motyw własnego uczestnictwa we mszy świętej niedzielnej, a mianowicie: religijno-osobowe – 76,6% (w tym parafianie wiejscy: w roku 1967 – 82,7% i w roku 1976 – 72,5% (spadek o 10,2 pkt. proc.) oraz wychodzący ze wsi – 74,5%; religijno-zobowiązaniowe – 27,1% (w tym odpowiednio: 25,3% i 29,6% (wzrost o 4,3 pkt. proc.) oraz 26,5%); niereligijne – 10,8% (w tym: 7,3% i 8,5% (wzrost o 1,2 pkt. proc.) oraz 16,7%; brak zdania – 3,0% (w tym: 3,0% i 0,0% oraz ,0%). Zdecydowanie dominujące odsetki w obu grupach respondentów wybrały motyw religijno-osobowy na uzasadnienie własnego uczestnictwa w kulcie niedzielny, zwłaszcza parafianie wiejscy w 1967 roku. Na drugim miejscu parafianie wiejscy i imigranci ze wsi w Płocku wskazali motyw religijno-zobowiązaniowy – ponad czwartą część. Motyw świecki wskazały najmniejsze liczby respondentów (Mariański, 1984, s. 316).

Ogólnopolskie badania socjologiczne zrealizowane w latach 1967-1984 w 61 parafiach miejskich, wiejskich i wiejsko-miejskich poświęcone więzi katolików z parafią uwzględniały wśród licznych zagadnień także motywację parafian w kulcie niedzielny. Badani parafianie wskazali następujące motyw uczestnictwa w niedzielnej mszy św.: wyznanie swojej wiary – 34,9% (w tym w parafiach A – 32,6%, w parafiach B – 30,7%, w parafiach C – 31,8%, w parafiach D – 40%, w parafiach E – 32,2%, w parafiach G – 42,2%); wewnętrzna potrzeba – 36,1% (w tym: A – 32,3%, B – 33,6%, C – 28,9%, D – 43,5%, E – 41,3%, G – 37%); spełnienie nakazu Kościoła – 21,5% (w tym: A – 19,4%, B – 18,6%, C – 25,4%, D – 7,4%, E – 35,7%, G – 22,7%); dostosowanie się do tradycji – 8,2% (w tym: A – 11,5%, B – 14,6%, C – 9,5%, D – 4,8%, E – 3,3%, G – 5,7%); okazja do spotkania znajomych – 2,4% (w tym: A – 0,0%, B – 0,3%, C – 6,1%, D – 0,8%, E – 0,0%, G – 2,2%). Najwięcej badanych parafian wskazało motyw „wewnętrzna potrzeba” (36,1%), w tym najliczniej w parafiach typu D i E, z najmniej w parafiach typu C. Na drugim miejscu jest motyw „wyznanie swojej wiary” (34,9%), który najliczniej wskazały parafie typu G i D, a najrzadziej parafie typu B. Trzecie miejsce zajął motyw „spełnienie nakazu Kościoła” (21,5%), który najliczniej wybrały parafie typu E, a najrzadziej parafie typu D. Zatem o pójściu do kościoła parafialnego na mszę św. najczęściej decydowały wewnętrzna potrzeba osoby religijnej oraz chęć publicznego

wyznania swojej wiary, a pozostałe motywy znacznie rzadziej odgrywały tu główną rolę (Kamiński, 1987, s. 219).

W komentarzu do wyników badań Autor stwierdza:

W deklarowanych motywach uczestnictwa w liturgii niedzielnej najczęściej występują dwa motywy: wyznanie swojej wiary i wewnętrzna potrzeba. Oba motywy uzyskały globalnie zbliżone odsetki. Fakt deklarowania powyższych motywów religijnych przez wysoki odsetek badanych parafian nie wyklucza bynajmniej zbieżności z różnego typu nacisków grupowych i uwarunkowań społecznych. Z tej grupy motywów, najczęściej deklarowany jest motyw podporządkowania się nakazom Kościoła. Motywy społeczno-kulturowe, jak spotkanie ze znajomymi, tradycja oraz umiłowanie liturgii, skupiają stosunkowo niewielki odsetek parafian. Motywy religijne: wiary i nakazu sumienia, jak też motyw podporządkowania się nakazom Kościoła, częściej podkreślane są przez parafian wiejskich niż miejskich. Motywy zaś społeczno-kulturowe znajdują szerszy oddźwięk wśród parafian miejskich niż wiejskich (Kamiński, 1987, s. 220).

Wśród robotników z Huty „Małapanew” w Ozimku na Śląsku Opolskim w 1974 roku tylko 19,8% przyznających się do wiary reprezentowało motywy wyłącznie społeczne (15,3% – wyłącznie motywy światopoglądowe, 32,9% – z dominantą motywów światopoglądowych i 30,7% – z dominantą motywów społecznych). Wśród motywów uznanych za najważniejsze 51,9% przypadało na motywy społeczne: („wierzę, gdyż wychowano mnie w duchu religijnym” – 27,7%; „wierzę, gdyż wierzą mądrzejsi ode mnie” – 11,1%; „wierzę, bo większość ludzi wierzy” – 12,5%; „wierzę z innych względów” – 0,6%) i 46,6% – na motywy światopoglądowe (Kawecki, 1979, s. 143-148).

Motywy poznawczo-intelektualne są często widoczne u tych osób, które preferują wewnętrzne nastawienie na treści wiary i podkreślają różne aspekty pojmowania Boga – Jego przymioty i naturę. Motywy poznawcze nie zawsze przybierają postać argumentów za istnieniem Boga czy dowodów poświadczających prawdziwość religii, natomiast zawsze zajmują tu miejsce centralne. Socjologowie religii wskazują wątki poznawcze w tych motywacjach, w których jednostki wierzące ujmują je jako „własne przekonania światopoglądowe”. Na przykład badania Jana Słomby wykazały na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku, że dla 32% respondentów wiejskich w parafii K na Dolnym Śląsku wiara była zjawiskiem z osobistego wyboru, była ich własnym przekonaniem (Słomba, 1971, s. 200-201).

Postawy religijne, które wynikały z osobistych przekonań i decyzji, ujawniło 19,1% katolików wiejskich w rejonie puławskim oraz 44,3% w 1969 roku i 39,5% w 1979 roku katolików miejskich w Puławach (Piwowarski, 1983, s. 187).

Katolicy miejscy i imigranci wiejscy w Kaliszu badani w latach 1983-1984 własny udział we mszy niedzielnej i świątecznej uzasadniali następującymi motywami: osobiste przeżycie religijne – 69,2% (w tym autochtoni – 70,9% i imigranci – 63,6%); nakaz sumienia – 52,6% (w tym 52,6% i 52,6%); obowiązek wobec Kościoła – 13,9% (w tym 13,5% i 14,8%); tradycja i zwyczaje lokalne – 11,6% (w tym 9,6% i 18,1%); presja rodziców i rodziny – 13,3% (w tym 12,3% i 16,7%); poczucie więzi z własną parafią – 9,4% (w tym 10,1% i 7,1%); chęć spotkania z przyjaciółmi – 7,3% (w tym 7,1% i 8,1%); nastrój specyficzny świątyni – 7,6% (w tym 8,4% i 5,2%); brak wskazania i brak danych – 12% (w tym 11% i 15,7%). Jako główne motywy uzasadniające udział badanych katolików w mszy niedzielnej i świątecznej, które oni sami wskazali, można uznać: osobiste przeżycie religijne i nakaz sumienia, natomiast nakaz Kościoła wskazały siedmiokrotnie mniejsze odsetki badanych w całej populacji i w obu grupach (Baniak, 1990, s. 299-305).

Ważną rolę w wierze religijnej i religijności katolików, szczególnie na wsi, odgrywają motywacje moralne. Związek ten wykazują badania socjologiczne. Na przykład w świetle badań zrealizowanych przez Krzysztofa Kicińskiego w 1977 roku w 14 wsiach znajdujących się na terenie województw jeleniogórskiego, legnickiego i zielonogórskiego 16,0% respondentów twierdziło, że wyłącznie człowiek wierzący w Boga potrafi postępować naprawdę uczciwie i moralnie; 43,0% uważało, że wiara religijna pomaga w wyborze właściwego sposobu postępowania, chociaż uczciwym moralnie można być także bez wpływu religii; zaś 39,0% nie dostrzegało żadnego związku między moralnością i religią. Natomiast mniej niż 1% badanych sądziło, że tylko człowiek niewierzący potrafi postępować naprawdę porządnie i moralnie (Kiciński, 1987, s. 246-247).

W parafiach wiejskich i miejskich Lubelskiego Zagłębia Węglowego (w Lubartowie, Łącznej, Milejowie) na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku katolicy własne uczestnictwo we mszy niedzielnej motywowali przede wszystkim spełnieniem nakazu sumienia (45,1% badanych) oraz potrzebą przeżyć religijnych (44,6%). Pozostałe rodzaje motywów badani katolicy dorośli wymieniali rzadko, na przykład wypełnienie obowiązku kościelnego (10,4%), dostosowanie się do zwyczaju lokalnego lub oczekiwań rodziny (5,2%), okazja do spotkania w tym czasie ze znajomymi lub z przyjaciółmi (1,7%). Autor badań zaznaczał, że im bardziej środowisko kościelne było otwarte na zewnątrz, tym częściej badani katolicy dorośli deklarowali, że msza święta jest dla nich przeżyciem religijnym i duchowym (Galek, 1983, s. 211-213).

Motywy o charakterze emocjonalnym pojawiają się w różnych odcieniach i postaciach w deklaracjach osób, które za ich pomocą uzasadniają swoją wiarę religijną. Zależność tę ukazują badania psychologiczne i socjologiczne. Na przykład w latach sześćdziesiątych XX wieku około 30% badanych mieszkańców wsi w powiecie Nowotarskim i pracowników Huty im. Lenina pochodzących z tegoż powiatu odwoływało się do przekonania, że wiara pomaga ludziom w życiu w rozwiązywaniu ważnych problemów i dylematów egzystencjalnych (Kubiak, 1972, s. 64-67). Robotnice z Łodzi i z Kostrzyna nad Odrą na początku lat osiemdziesiątych XX wieku w niespełna 60% swej zbiorowości były przekonane, że wiara w Boga pomaga człowiekowi w życiu, w pokonywaniu trudności i problemów osobistych, zaś tylko 10% nie potrafiło ocenić wpływu wiary na życie ludzkie. W ocenie 56,4% robotnic przemysłu papierniczego i 64,6% włóknianek wiary nie można zastąpić innymi wartościami, a 19,5% kobiet z papiernictwa i 10% włóknianek sądziło, że wiary nie da się niczym zastąpić, a jej rola w życiu człowieka jest całkiem niezbędną. Badane kobiety w latach siedemdziesiątych minionego wieku uważały, że wiara jest potrzebna, gdyż pomaga człowiekowi, stąd nie można go wychowywać niereligijnie, wykluczając zarazem straty w jego osobowości (Dzięcielska-Machnikowska, Duraj, 1984, s. 66-67).

U podłoża wiary religijnej i religijności znajdują się też motywy eschatologiczne, zaś motyw śmierci bywa niekiedy jednym z psychologicznych uzasadnień potrzeby religijności w życiu ludzi. Tadeusz Kowalski pisał w latach sześćdziesiątych XX wieku, że myślenie o lepszym życiu pozaziemskim zmniejsza niepokój osobisty, przynosi ukojenie, nadaje sens życiu człowieka (Kowalski, 1963 s. 17-18).

Zależność tę potwierdzają badania socjologiczne. Na przykład badania zrealizowane przez Katedrę Socjologii Religii KUL w latach osiemdziesiątych XX wieku wykazały, że od 64,7% do 96,0% ankietowanych katolików polskich twierdziło, iż wiara religijna daje poczucie pewności w ostatniej godzinie życia i jest środkiem zapewniającym spokój. Pogląd przeciwny temu, czyli wskazujący, że wiara nie jest źródłem przewycięzania lęku i strachu przed śmiercią, deklarowało zaledwie od 1,5% do 13,1% badanych katolików wiejskich i miejskich. Katolicy praktykujący w tamtym czasie byli przekonani (w liczbie aż od 83,0% do 96,0%) co do tego, że religia daje ludziom pociechę zbawienia i trwania wiecznego po śmierci (Taras, 1986, s. 155).

Dorośli katolicy w Nowym Sączu w 2002 roku wskazali następujące motywy na uzasadnienie własnego uczestniczenia we mszy świętej: spotkanie z Bogiem – 65,2%, nakaz własnego sumienia – 41,8%, głębokie przeżycie religijne

– 30,1%, obowiązek kościelny – 20,1%, wymagania rodziny – 6,2%, ogólny zwyczaj – 6,2%, inne motywy – 1,6%, brak zdania – 3,4%, brak odpowiedzi – 0,8%. Autor badań zaznaczał: „Udział w niedzielnej Eucharystii miał dla badanych katolików dorosłych przede wszystkim znaczenie religijne i dyktowany był osobistym wyborem na poziomie własnego sumienia. Pobudki natury społeczno-kulturowej nie były zbyt rozpowszechnione. Wiara przeżywana jako wartość osobowa ma duży wpływ na udział w praktykach religijnych” (Świąt, 2011, s. 189-192).

Katolicy dorośli w rejonie Kędzierzyna-Koźła, reprezentujący trzy pokolenia (I – najstarsze, II – średnie, III – najmłodsze) w 2002 roku swoją wiarę uzasadniali następującymi motywami: tradycja i wychowanie w rodzinie – 42,8% (w tym: I – 62,6%, II – 38,1%, III – 28,9%); osobiste przemyślenia i przekonania – 36,3% (w tym: I – 26,2%, II – 46%, III – 36,8%); uczęszczanie do kościoła, wpływ kazań, nauk kościelnych – 15,9% (w tym: I – 9,3%, II – 9,7%, III – 28,1%); przeżycia i doświadczenia życiowe – 3,3% (w tym: I – 0,9%, II – 5,3%, III – 3,5%); brak odpowiedzi – 1,5% (w tym: I – 0,9%, II – 0,9%, III – 2,6%). Autor w ocenie wyników badań zaznaczał, że:

[...] największe zróżnicowanie w skali trzech pokoleń dotyczy motywu tradycji rodzinnej, niemal dwukrotnie częściej występującego w pokoleniu pierwszym niż w drugim (różnica 24,5%) i ponad dwukrotnie częściej niż w pokoleniu trzecim (różnica 33,7%). Z kolei pokolenie najmłodsze, jakkolwiek dominuje u niego motyw refleksji (poznawczy), odróżnia się od pozostałych pokoleń przewagą motywu łączności z Kościołem poprzez uczestnictwo w praktykach i związany z tym wpływ kazań i nauk kościelnych (28,1%). W pierwszym i drugim pokoleniu wskaźnik ten jest o wiele mniejszy (9,3% i 9,7%). Nie oznacza to jednak systematyczniejszych praktyk w najmłodszym pokoleniu. Natomiast może świadczyć o bardziej świadomym uczestnictwie w mszy św. tej części młodszego pokolenia, które w nauczaniu Kościoła upatruje podstawowy motyw swojej wiary (ponad jedna czwarta tej kategorii). W drugim przypadku przeciwnie, wskazany motyw może być oznaką tradycyjnej religijności (nawykowej), sprowadzającej problem wiary do jej rytualnego wymiaru, w myśl którego „jeśli chodzi o kościół, to jest wierzącym; kto tego nie robi, jest niewierzącym”. Ogólnie można powiedzieć, że im starsze pokolenie, tym większe jest znaczenie motywu tradycyjnego (wpływ tradycji rodzinnej) i mniejsze znaczenie motywującego wpływu kazań i nauk kościelnych. Z kolei wyraźny wzrost motywu poznawczego (własne przemyślenia) w drugim pokoleniu ujawnia pewien spadek w pokoleniu trzecim (Korzeniowski, 2005, s. 66).

Powyższe motywy wiary wskazane przez badanych katolików w rejonie Kędzierzyna-Koźła Autor skorelował z ich autodeklaracjami wiary. W świetle tej korelacji preferencje dla poszczególnych motywów wiary kształtują się

następująco: osobiste przemyślenia i przekonania wskazało 121 badanych (spośród ogółem 327), w tym najliczniej głęboko wierzący – 63,6%, następnie wierzący – 27,3%, a na końcu niezdecydowani i obojętni religijnie (pozostali) – 9,1%; uczęszczanie do kościoła, wpływ kazań, nauk kościelnych wskazało 52 badanych, w tym najliczniej wierzący – 82,7%, a następnie głęboko wierzący – 17,3%, zaś pozostali nie uwzględnili tego motywu; tradycję i wychowanie rodzinne wskazało 143 badanych, w tym najliczniej wierzący – 70,6%, następnie głęboko wierzący – 23,8% oraz 5,6% pozostałych respondentów; przeżycia i doświadczenia życiowe – wybrało jedynie 11 badanych, 9 wierzących i 2 głęboko wierzących. Spośród wskazanych motywów wiary na pierwszym miejscu jest „tradycja i wychowanie w rodzinie” – 43,7%, na miejscu drugim „osobiste przemyślenia i przekonania” – 37%, na miejscu trzecim „uczęszczanie do kościoła, wpływ kazań, nauk kościelnych” – 15,9%, na czwartym miejscu znajdują się „przeżycia i doświadczenia życiowe” – 3,4% (Korzeniowski, 2005, s. 65).

Dorośli katolicy w Warszawie badani przez Ośrodek Studiów Społecznych OPINIA w 2006 roku deklarowali następujące motywy własnego udziału w mszy niedzielnej: przeżycie religijne – 36,7%, spełnienie nakazu własnego sumienia – 27,9%, spełnienie obowiązku kościelnego – 6,5%, spełnienie wymagań rodziny – 5,6%, ogólny zwyczaj – 8,7%, inne uzasadnienia – 6,5% (brak odpowiedzi – 8,1%). Łącznie zaś trzy pierwsze motywy (nakaz Kościoła, nakaz sumienia, przeżycie religijne) wskazało 71,1% badanych respondentów na uzasadnienie własnego udziału we mszy świętej. Z kolei 14,3% badanych uczestniczyło w niedzielnej mszy z pobudek tradycyjnych i społeczno-kulturowych (Mariański, Smyczek, 2007, s. 84).

Inteligenci polscy w badaniu Marii Libiszowskiej-Żółtkowskiej z 1987 roku swoją religijność uzasadniali następująco: respondenci głęboko wierzący w uzasadnieniu własnego uczestnictwa w mszy niedzielnej eksponowali motywy religijne – udział w kulcie jest dla mnie przeżyciem religijnym (55,1%), potrzebą wspólnej modlitwy (26,7%) oraz wywiązaniem się z obowiązku religijnego (30,4%). Dla osób wierzących uczestnictwo w mszy niedzielnej było wywiązaniem się z obowiązku religijnego (36,3%), przeżyciem religijnym (30,4%), przyzwyczajeniem z dzieciństwa, kontynuacją tradycji rodzinnej (23,1%), potrzebą wspólnej modlitwy (19,6%) oraz przystosowaniem się do wymagań obecnej rodziny (6,6%), rzadziej chęcią posłuchania kazań (18 osób). 32 badanych nie potrafiło uzasadnić swojego uczestnictwa w mszy niedzielnej. Dla niezdecydowanych religijnie uczestnictwo w mszy niedzielnej było kontynuacją tradycji rodzinnej, przyzwyczajeniem z dzieciństwa (35,0%), dosto-

sowaniem się do wymagań obecnej rodziny i środowiska (20%). Inteligenci uczestniczący sporadycznie w mszy niedzielnej wskazali głównie motyw przyzwyczajenia z dzieciństwa (21,4%) oraz podporządkowania wymaganiom rodziny (17,1%) (Libiszowska-Żółtkowska, 1991, s. 135-137).

Nauczyciele szkół podstawowych w województwie świętokrzyskim w 1992 roku wskazali następujące motywy własnej wiary religijnej: wychowanie w tradycji wiary – 66,7% (w tym: w Kielcach – 62,3%, w innych miastach – 64,9%, na wsi – 68,8%); wiara, że życie nie kończy się na ziemi – 58,4% (w tym odpowiednio: 56,9%, 49,4%, 63,4%); wiara nadaje życiu sens – 57,7% (w tym: 56,3%, 45,8%, 64%); wiara przynosi ulgę w cierpieniu – 49,3% (w tym: 50,3%, 48,2%, 49,5%); wiara jest źródłem sił duchowych – 49,2% (w tym: 53,9%, 48,2%, 49,4%); wiara wskazuje drogę do moralnej doskonałości – 42,4% (w tym: 42,5%, 32,7%, 47,3%); uczestnictwo w religijnym rytuale – 30% (w tym: 21,0%, 27,4%, 33,9%); wiara daje poczucie więzi z ludźmi myślącymi podobnie – 23% (w tym: 30,5%, 19,6%, 22,6%); wiara dostarcza całościowego obrazu świata – 18% (w tym: 20,4%, 14,9%, 18,8%); wiara daje oparcie w Kościele – 13,9% (w tym: 12,0%, 12,5%, 15,1%) (Sroczyńska, 1999, s. 75-76).

W komentarzu do wskazanych wyborów motywów wiary dokonanych przez własnych respondentów Autorka zaznaczała:

Wierzenia religijne uzasadniane są nie jednym, lecz kilkoma wzajemnie splecionymi czynnikami, które w poszczególnych deklaracjach występują w różnorodnych związkach i konstelacjach. Przyjęłam, że podstawę wyodrębnienia określonego typu motywacji wiary religijnej stanowi kategoria umieszczona przez respondentów na pierwszym miejscu. Kryterium to posłużyło mi do wyeksponowania siedmiu typów motywacji wiary, których wybory stawiają analizowany problem w nieco innej perspektywie. Ogół badanych nauczycieli najwyższą lokatę przyznał typowi egzystencjalnemu – 47,2%, znacznie niższą tradycyjnemu – 15,1%. Pozostałe rodzaje motywacji rzadko otrzymują najwyższą rangę: moralną wskazuje 6,4% respondentów, eklezjologiczną – 2,4%, rytualną – 2,1%, poznawczą – 1,5%. Znaczące różnice występują jedynie w przypadku kilku kategorii. Typ egzystencjalny preferują głównie osoby związane ze szkolnictwem wiejskim, mieszkańcy małych miast (bardziej niż inni) przywiązują wagę do „dziedziczenia wiary”. Kielczanie przeważają w przypadku motywacji eklezjologicznej, nacechowanej troską o Kościół, rozumiany jako wspólnota wierzących. Najbardziej typowy dla badanej zbiorowości układ motywów nie zmierza zatem do pełnego wyparcia religijności tradycyjnej. Zmianie ulegają natomiast proporcje współdecydujące o ogólnym charakterze kultury religijnej nauczycieli. Motywy emocjonalno-egzystencjalne i eschatologiczne, którym respondenci przyznają wysoką rangę. Niewątpliwie wpływają na pogłębienie i wzbogacenie wiary. Tym samym przełamany zostaje dychotomiczny podział na wierzących pod wpływem różnych form społecznego nacisku i wierzących ze względu na własne przekonania światopoglądowe (Sroczyńska, 1999, s. 78-79).

Profesorowie wyższych uczelni i instytutów naukowych w Polsce badani przez Marię Libiszowską-Żółtkowską w 1996 roku udział własny we mszy niedzielnej uzasadniali następującymi motywami w zależności od poziomu swojej wiary: przeżycie religijne – 84,1% (głęboko wierzący) i 43,4% (wierzący); wypełnienie obowiązku religijnego – 62,8% i 53,4%; potrzeba wspólnej modlitwy – 39,8% i 27,7%; chodzę, by posłuchać kazań – 38,9% i 9,2%; przyzwyczajenie z dzieciństwa, kontynuacja tradycji – 19,5% i 43,9%; dostosowanie się do obecnych wymagań rodziny – 2,7% i 5,8%; trudno powiedzieć, nie zastanawiam się nad tym – 1,8% i 1,2% (Libiszowska-Żółtkowska, 2000, s. 151-152).

W sondażu zrealizowanym przez Ośrodek Sondażów Społecznych OPINIA w 1998 roku dorośli respondenci uznali następujące założenia dotyczące znaczenia mszy świętej: jest ona spełnieniem nakazu sumienia jednostki – 79,3%; jest przeżyciem religijnym – 80,1%; jest wypełnieniem obowiązku wobec Kościoła – 54,8%; jest dostosowaniem się do ogólnego zwyczaju – 35,1%; jest dostosowaniem się do oczekiwań i wymagań rodziny – 29,8%; jest czymś jeszcze innym – 5,6%. Uzasadnienia religijne mszy świętej wyraźnie dominowały nad społecznymi i kulturowymi (Mariański, 2001, s. 91-93).

Socjologowie religii badający motywami uzasadniające uczestniczenie dorosłych katolików w kulcie religijnym, zwłaszcza w obowiązkowej mszy niedzielnej i świątecznej, nie zapominają także o badaniu obiektywnych przeszkód usprawiedliwiających absencję oraz konformizmu społeczne i rodzinne, które sprzyjają lub przeszkadzają w spełnianiu tego obowiązku religijnego. Motywy usprawiedliwiające absencję w niedzielnej i świątecznej mszy świętej mogą mieć również charakter indywidualny. Postawy katolików do absencji w niedzielnej mszy świętej mogą być różnorodne, mniej lub bardziej złożone.

Katolicy miejscy i imigranci ze wsi w Kaliszu w latach 1983-1984 wskazali kilka motywów, z powodu których zaprzestali uczestniczyć w mszy świętej niedzielnej, świątecznej i w dni robocze. Motywy wskazane przez nich są następujące: praca zawodowa lub nauka – 55,5% (w tym: autochtoni – 51,2% i imigranci wiejscy – 64,4%); obowiązki rodzinne, opieka nad dziećmi – 45,4% (w tym odpowiednio: 45,1% i 46,1%); brak wolnego czasu – 18,4% (w tym: 16,7% i 21,9%); uprzedzenia do księży – 14,9% (w tym: 12,5% i 19,7%); podróże i wyjazdy służbowe – 14,2% (w tym: 15,7% i 10,9%); odwiedziny krewnych poza miastem – 13,3% (w tym: 8,1% i 25,2%); brak potrzeby religijnej – 13,2% (w tym: 11,1% i 17,5%); zanikanie wiary religijnej – 10,7% (w tym: 9,1% i 14,2%); wystarczy modlitwa własna lub w domu – 8,0% (w tym: 7,6% i 8,8%); niechęć do udziału w kulcie religijnym – 6,2% (w tym: 6,6%

i 5,5%); lenistwo, opieszałość – 5,2% (w tym: 4,5% i 6,6%); brak zdania – 6,2% (w tym: 5,5% i 7,7%); brak odpowiedzi – 3,4% (w tym: 3,0% i 4,4%). Motywy doktrynalne, jak np. brak potrzeby religijnej, brak chęci do wzięcia udziału w mszy świętej, brak wiary w Boga lub jej osłabienie, uprzedzenie do księży, preferowanie modlitwy własnej w domu nad modlitwę publiczną w kościele, niechęć do obecnych form kultu religijnego – zostały łącznie wskazane przez 10,6% respondentów, którzy zaniedbali obowiązek niedzielnej i innej mszy świętej. Motywy te nieco inaczej wskazywali autochtoni i odmiennie imigranci ze wsi. Łącząc te uzasadnienia absencji w kategorii bardziej ogólne, można przyjąć, że jedne z nich pochodzą od osób niewierzących (31,9%), inne od osób obojętnych religijnie (40,1%), a pozostałe od osób odznaczających się religijnością prywatną (27%). Wskaźniki te mają charakter orientacyjny w odniesieniu do badanej zbiorowości katolików miejskich i imigrantów wiejskich w Kaliszu (Baniak, 1990, s. 307-308).

Sondaż CBOS z lutego 2002 roku wykazał, że 56% badanych dorosłych katolików w zasadzie nie miało nic przeciwko temu, gdy ktoś nie uczęszczał na mszę świętą do kościoła w niedzielę i święta. 17% dało odpowiedź ambiwalentną, a 27% okazało dezaprobatę wobec takiej absencji (Pankowski, 2002, s. 14).

Katolicy dorośli w diecezji płockiej w 2009 roku deklarowali następujące motywacje udziału w praktykach religijnych: wypełnienie obowiązku kościelnego – 16,8%; spełnienie nakazu sumienia – 35,2%; sprostanie wymogom rodziny – 5,0%; własne przeżycie religijne – 33,3%; dostosowanie się do panującego zwyczaju – 7,7%; inne motywacje – 0,8%; brak danych – 1,1% (Mariański, 2010, s. 85).

Sondaż Polskiego Pomiaru Postaw i Wartości w 2009 roku wykazał, że dorośli Polacy deklarowali następujące motywacje uczestniczenia we mszy świętej: przeżycie religijne – 71,3%; spełnienie nakazu sumienia – 68,7%; wypełnienie obowiązku kościelnego – 53,1%; dostosowanie się do powszechnego zwyczaju – 36,1%; sprostanie wymogom rodziny – 30,6%. Autor badań zaznaczał: „W miarę wzrostu wieku badanych osób zwiększała się aprobatą znaczeń religijnych udziału we mszy świętej, natomiast w miarę wzrostu wykształcenia badanych osób obniżał się odsetek postrzegających mszę świętą jako obowiązek wobec Kościoła, jako nakaz sumienia oraz jako przeżycie religijne. W porównaniu z 1998 rokiem nastąpiły niewielkie zmiany w postrzeganiu mszy świętej” (Zaręba, 2010, s. 86-87).

Motywacje skłaniające czy inspirujące ludzi wierzących do udziału w praktykach religijnych są różne i mogą mieć zróżnicowaną siłę (moc) wpływu czy presji, tym bardziej, gdy uzasadniają one wybór i deklarację wiary religijnej

czy niewiary. Socjologowie religii najogólniej dzielą motywacje na religijne i społeczno-kulturowe. Wielu z nich zaznacza, że obecnie w Polsce częściej niż w przeszłości umacnia się swoista „powierzchność” zamiast głębszych, wewnętrznych wartości transcendentnych i moralnych uzasadniających wiarę i religijność dorosłych katolików. W efekcie tego procesu zmiany występuje tak zwany „katolicyzm demonstracyjny”, czyli zrytualizowany, płytki intelektualnie, nie pogłębiony duchowo, słabo refleksyjny, nadal ludowy i pielgrzymkowy, zbyt słabo powiązany z codziennym życiem religijnym ludzi – dorosłych i młodych. Józef Koziński tak postrzegał katolicyzm polski ponad ćwierć wieku temu: „Deklaracje zewnętrzne tłumią rozwój duchowy. Forma pożera treść. W niekończących się uroczystościach świeckich i kościelnych, w licznych rocznicach, w obrzędach, w świętach, igrzyskach i galach giną autentyczne przeżycia religijne: modlitwa, medytacja, doświadczenia mistyczne” (Koziński, 1991, s. 28).

Przed laty Janusz Mariański pisał:

Rozpoznawanie sfery motywacyjnej wiary jest szczególnie ważne. Po pierwsze, nie można wypowiadać miarodajnych opinii o religijności bez poprawnej i adekwatnej diagnozy motywacji wiary. Po drugie, zdecydowana większość społeczeństwa polskiego – przynajmniej formalnie – uznaje się za wierzącą. W tej sytuacji pytanie o podstawy wiary katolików ma znaczenie priorytetowe. Być może, trzeba będzie powoli rozstać się z wegetującym poglądem o religijności polskiej jako tradycyjno-zwyczajowej, ludowo-narodowej, społeczno-kulturowej i przestać wygłaszać pospieszne uogólnienia, które ulegają absolutyzacji i zarazem zyskują rangę twierdzeń „pewnych” i „zweryfikowanych”, chociaż nie znajdują już potwierdzenia w rzeczywistości społecznej. Motywy wiary rozpatrywane z socjologicznego punktu widzenia to impulsy poruszające zarówno umysł do poznania, jak i wolę do działania. Nie działają one jednak na sposób przyczyny wywołującej skutki na sposób nieunikniony. Stwarzają jedynie środowisko, w którym religijność może się rozwijać w określony sposób. W dziedzinie motywów wiary więcej jest wątpliwości niż pewników, znaków zapytania więcej niż ostatecznych ustaleń. Sama religijność nie ma cech zjawiska statycznego, jest procesem otwartym, będącym zawsze w stadium stawania się. Pod zewnętrzną jednakowością kryją się wielorakie zróżnicowania warstwowe (Mariański, 1991, s. 147-148).

ZAKOŃCZENIE

Prezentowane tu badania wskazują jednoznacznie, że dorośli katolicy polscy uzasadniali własną wiarę religijną i religijność praktyczną za pomocą wielu różnych motywów, a przynajmniej mieli taki zamiar w postaci deklaracji

osobistych. Tymczasem poznanie motywów wiary i religijności, szczególnie motywów religijnych, jest trudne nie tylko w badaniach socjologicznych, ale również może być kłopotliwe dla osób próbujących znaleźć odpowiednie uzasadnienie dla własnych przekonań religijnych i dla podejmowania praktyk kultowych i sakramentalnych. Janusz Mariański zaznacza, że wykazana w badaniach empirycznych wielość i różnorodność motywacji wiary i praktyk religijnych, jakich stosowanie deklarowali dorośli katolicy polscy, może świadczyć o trudnościach we właściwym doborze adekwatnych uzasadnień. Mogło często zdarzyć się tak, że pytany o tę kwestię respondent nie uświadamiał sobie wszystkich motywów, które określały jego postawę religijną i działanie religijne. Co więcej, mógł też nie wiedzieć, który motyw odegrał istotną rolę podczas podejmowania decyzji lub konkretnego działania, a wskazał motyw „deklaracyjny”, rozmiągający się z prawdziwymi przyczynami swojej wiary i religijności albo z powodami porzucania wiary i praktyk religijnych. Taką sytuację można zobaczyć w wypowiedziach respondentów: „nie potrafię wskazać motywu swojej wiary” albo „nie umiem wybrać właściwego motywu spośród wielu innych uzasadnień” czy też „trudno mi teraz określić, dlaczego przestałem wierzyć w Boga i w religię” (Mariański, 1991, s. 145).

Ponadto, co także ukazują te badania, przyczyny skłaniające katolików dorosłych do wiary i religijności, mogły mijać się z rzeczywistością, czyli nie musiały one być zgodne z autentycznymi przyczynami, które uzasadniały ich akt wiary, wątpliwości religijnej i braku (porzucenia) wiary. Na pytanie „dlaczego” wierzę, wątpię i nie wierzę w Boga, czy też praktykuję kult lub go zarzuciłem, badany respondent znalazł się w sytuacji wieloznaczności, z której mógł wtedy skorzystać. Zatem wskazane motywy wiary i religijności mogły mieć charakter deklaracyjny a nie być motywami rzeczywistymi. Na występowanie takiej sytuacji uczulał kiedyś Janusz Mariański: „Motywy deklarowane i rzeczywiste nie zawsze są identyczne. Nie ma pomiędzy nimi prostych związków. Samo zagadnienie ich wzajemnych relacji stanowi jedno z bardziej skomplikowanych zagadnień badawczych. Jeżeli nawet deklarowane motywy nie zawsze wiernie odzwierciedlają całokształt sił motywacyjnych i nie mogą pretendować do uznania ich za absolutnie ścisłe, to jednak mogą być uznane za dość znaczne przybliżenie do stanu faktycznego, za dające dobrą orientację w charakterze skomplikowanych procesów psychospołecznych. Nie ujmujemy natomiast głębszych nastawień wobec rzeczywistości społeczno-religijnych, których istnienia badani przez nas ludzie nie muszą być świadomi. Liczba czynników i procesów społecznych wpływających na religijność człowieka jest daleko większa, niż się to zwykle przypuszcza” (Mariański, 1991, s. 146-147).

Badania socjologiczne i psychologiczne tu ukazane skłaniają do jeszcze jednego wniosku, że trudno byłoby przyjąć za miarodajne ujęcie motywów wiary i religijności w podziale ich na katolików: wierzących pod wpływem tradycji, z powodu własnych przekonań światopoglądowych, ze względów „czysto” religijnych czy też pod presją innych czynników zewnętrznych. Problem ten wydaje się bardziej złożony, gdyż sam akt wiary religijnej jest zjawiskiem skomplikowanym, złożonym i niełatwym w prostym uchwyceniu empirycznym i świadomościowym. Tę złożoność wiary trafnie ukazał w latach siedemdziesiątych XX wieku psycholog religii Józef Pastuszka w następujący sposób: „Akt wiary nie jest samym tylko poznaniem ani jedynie aktem woli, ani samym uczuciem. Jest on wypadkową rozpoznania, wyobrażeń i uczuć, tylko że układ tych elementów nie jest proporcjonalny ani tym bardziej jednokowy u wszystkich ludzi. U jednych ludzi życie religijne jest bardziej zintelektualizowane, u innych bardziej uczuciowe, a u innych bardziej praktyczne [...]” (Pastuszka, 1975, s. 5-6).

BIBLIOGRAFIA

- Baniak J., (1990), *Religijność miejska w warunkach uprzemysłowienia i ruralizacji na przykładzie Kalisza. Studium socjologiczne*, Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Baniak J., (2007), *Desakralizacja kultu religijnego i świąt religijnych w Polsce. Studium socjologiczne*, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Dudek W., (1957), *Współczesna próba religijności polskiej*, Ateneum Kapłańskie, 49(3), s. 384-405.
- Dzięcielska-Machnikowska S., Duraj D., (1984), *Rola kobiet w klasie robotniczej*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Galek A., (1983), *Praktyki religijne jako przejaw pobożności ludowej (na przykładzie wybranych społeczności lokalnych Lubelskiego Zagłębia Węglowego*, [w:] W. Piwowarski (red.), *Religijność ludowa – ciągłość i zmiana*, Wrocław: Wydawnictwo Księgarni Archidiecezjalnej, s. 199-220.
- Kamiński R., (1987), *Przynależność do parafii katolickiej. Studium pastoralne*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Kawecki Z., (1979), *Światopogląd robotników. Studium postaw hutników ozimskich*, Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza.
- Kiciński K., (1987), *Sytuacja zagrożenia a sądy moralne*, [w:] J. Koralewicz (red.), *Spółczesność polskie w świetle badań socjologicznych z lat 1977-1979*, Warszawa: PWN, s. 225-252.
- Koseła K., (1989), *Studenci o moralnej sytuacji swego pokolenia*, [w:] T. Doktor, K. Koseła (red.), *Ruchy pogranicza religii i nauki jako zjawisko socjologiczno-psychologiczne*, t. 3, Warszawa: Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, s. 24-49.
- Kowalski T., (1963), *Motywy religijności młodzieży licealnej*, Wychowanie, nr 4, s. 16-18.
- Kozielecki J., (1991), *Kościół a osobowość człowieka*, Odra, 31(10), s. 24-29.

- Korzeniowski M., (2005), *Religijność pokoleń. Studium przypadku rejonu kędzierzyńsko-kozielskiego*, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Kubiak H., (1972), *Religijność a środowisko społeczne. Studium zmian religijności od wpływem ruchów migracyjnych ze wsi do miasta*, Wrocław – Warszawa – Gdańsk – Kraków: Ossolineum.
- Libiszowska-Żółtkowska M., (1991), *Postawy inteligencji wobec religii. Studium Socjologiczne*, Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN.
- Libiszowska-Żółtkowska M., (2000), *Wiara uczonych. Esej socjologiczny mocno osadzony w empirii*, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Majka J., (1960), *Socjologia religii w ujęciu prof. Gabriela Le Bras'a a socjologia duszpasterska*, Zeszyty Naukowe KUL, 3(1), s. 91-108.
- Majka J., (1970), *Przemiany społeczne a religijność*, [w:] B. Bejze (red.), *W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 4, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, s. 165-179.
- Mariański J., (1984), *Dynamika przemian religijności wiejskiej w rejonie płockim w warunkach industrializacji (1967-1976)*, Poznań – Warszawa: Pallottinum.
- Mariański J., (1991), *Religijność w procesie przemian. Studium socjologiczne*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Mariański J., (2001), *Niedzielne i wielkanocne praktyki religijne*, [w:] W. Zdaniewicz (red.), *Religijność Polaków: 1991–1998*, Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, s. 82-99.
- Mariański J., Smyczek L., (2007), *Praktyki religijne*, [w:] W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, T. Zembrzusi (red.), *Religijność mieszkańców Warszawy*, Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych, s. 77-105.
- Mariański J., (2008), *Emigracja z Kościoła. Religijność młodzieży polskiej w warunkach zmian społecznych*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Mariański J., (2010), *Konsekwencje wiary w dziedzinie praktyk religijnych*, [w:] Tenże (red.), *Postawy religijno-społeczne w diecezji płockiej. Raport z badań przeprowadzonych przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC*, Płock: Płocki Instytut Wydawniczy, s. 78-106.
- Mariański J., (2014), *Praktyki religijne w Polsce w procesie przemian. Studium socjologiczne*, Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Noris P., Inglehart R., (2006), *Sacrum i profanum. Religia i polityka na świecie*, tłum. R. Babińska, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Pankowski K., (2002), *O tradycjach wielkopostnych i nieświętym świętowaniu*. Komunikat z badań CBOS. BS/58/2002, Warszawa.
- Pastuszka J., (1975), *Charakterologiczne aspekty religijności człowieka*, Więź, nr 12, s. 5-11.
- Pin E., (1969), *Motywy praktyk religijnych a przejście od cywilizacji pretechnicznej do cywilizacji technicznej*, Znak, nr 4-5, s. 207-223.
- Pin E., (1983), *Pobudki religijne a przejście ku społeczeństwu technicznemu*, tłum. Z. Szpotański, [w:] F. Adamski (red.), *Socjologia religii. Wybór tekstów*, Kraków: WAM, s. 217-227.
- Piowarski W., (1971), *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji. Studium socjologiczne*, Warszawa: Biblioteka „Więzi”.
- Piowarski W., (1977), *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym. Studium socjologiczne*, Warszawa: Biblioteka „Więzi”.

- Piwowarski W., (1983), *Przemiany globalnych postaw wobec religii (na przykładzie Puław)*, [w:] Tenże (red.), *Religijność ludowa – ciągłość i zmiana*, Wrocław: Wydawnictwo Księgarni Archidiecezjalnej, s. 181-198.
- Słomba J., (1971), *Religijność współczesnej wsi dolnośląskiej na przykładzie parafii K*, [w:] J. Krucina (red.), *Kościół na Ziemiach Zachodnich. Ćwierćwiecze polskiej organizacji kościelnej*, Wrocław: Wydawnictwo Księgarni Archidiecezjalnej, s. 191-219.
- Sroczyńska M., (1999), *Kultura religijna nauczycieli. Studium socjologiczne*, Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego.
- Szacki J., (1970), *Trzy pojęcia tradycji*, *Studia Socjologiczne*, nr 3, s. 126-147.
- Święś K., (2011), *Przemiany religijności miejskiej w czasie transformacji systemowej*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Taras P., (1986), *Znaczenie religii w życiu społeczeństwa a powołania kapłańskie*, [w:] W. Piwowarski, W. Zdaniewicz (red.), *Z badań nad religijnością polską. Studia i materiały*, Poznań: Pallottinum, s. 143-167.
- Zaręba S. H., (2010), *Wiara sakralna, wiara klerykalna, wiara masowa...? Wizerunek polskiej religijności*, [w:] Tenże (red.), *Rodzina, religia, społeczeństwo. Polacy 2009 w diagnozie socjologicznej*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, s. 77-99.

MOTYWACJE WIARY I PRAKTYK RELIGIJNYCH DOROŚLYCH KATOLIKÓW
W POLSCE W XX I XXI WIEKU.
NA PODSTAWIE WYNIKÓW BADAŃ SOCJOLOGICZNYCH

S t r e s z c z e n i e

W artykule tym odpowiadam na trzy pytania: 1) Jakimi motywami uzasadniali swoją wiarę religijną dorośli katolicy w Polsce na przełomie XX i XXI wieku? 2) Pod wpływem jakich motywów dorośli katolicy polscy realizowali w okresie przełomu wieków praktyki religijne? 3) Z jakich powodów niektórzy katolicy dorośli w Polsce rezygnowali z wiary religijnej i z realizacji praktyk religijnych w tym okresie przełomu wieków? Pytania te tworzą łącznie podstawowy problem podjętych badań. Podstawę odpowiedzi na te pytania stanowią wyniki badań socjologicznych i sondaże opinii publicznej zrealizowane w drugiej połowie XX wieku i w obu dekadach XXI wieku. Prezentacja szczegółowa istniejących badań naukowych i socjologiczna analiza ich wyników są odpowiednią metodą do opracowania tego artykułu na podjęty temat w jego tytule. Wyniki badań ukazują, że dorośli katolicy w Polsce uzasadniali w tym okresie przełomu wieków swoją wiarę religijną i własne praktyki religijne różnymi motywami i powodami. Jednak najczęściej sami deklarowali stosowanie motywacji religijnych. Z różnych też powodów niektórzy katolicy dorośli rezygnowali z wiary religijnej i z praktyk religijnych. Najczęściej wskazywali oni jednak motyw osobistych przemyśleń i własny wybór postawy ateistycznej oraz rezygnacji z kultu religijnego. Zmiana postawy religijnej na postawę niereligijną i ateistyczną wśród dorosłych katolików częściej występowała w obecnym XXI wieku niż w minionym XX wieku.

Słowa kluczowe: wiara religijna; porzucenie wiary; postawa ateistyczna; praktyki religijne; motywacje wiary i niewiary; motywacje realizacji praktyk religijnych; dorośli katolicy.